

LENGYELORSZÁG

KOVÁCS ISTVÁN

Edward Stachura

*Ragyogó dolog nem érteni a nyelvet.
Úgy tetszik, hogy minden ember jó
és csupa okos dolgokat beszél.*

(Részlet Edward Stachura leveléből)

Nekrológ: az ember emlékének árverése. Katonasírok: fehér csönd. Gyászjelentő: fehér színek, fekete betűk. Kopár fák a hó lapjain. Tarka gyász. Gyászjelentések egyhangúsága. Jó, ha töredékük megráz bennünket. Hiszen sokszor oly erkölcsi és szellemi értékekkel szalagozzák fel a koszorúkat, hogy megroggyan alattuk a hant. Pedig mennyire tudjuk, hogy a hamis életeknek többnyire a vége is hamis; kikopik felülük az arany felirat. Fekete csönd tölti ki helyét. Jön egy távirat. Szövege akadozás, dadogás, fuldoklás. Pedig kerek a mondat: „Edward Stachura július 24-én tragikus módon meghalt.” Az olvasás által válik dadogássá. Hiszek a dadogásnak.

Olvasom a nyolcvanhat éves Jaroslaw Iwaszkiewicz dadogását, aki halála előtt egy hónappal, 1980 januárjában így emlékezett fiatalon elhunyt kortársára: „Ez a mélységesen ember és igazi költő, akinek kezében minden arannyá, helyesebben a költői eszközök ezüstös csengésévé vált, alkotó gondolatainak kezdetétől kapcsolatban állott velünk, a Twórczosc szerkesztőségével. Nagyon szerettük őt, és ma, amikor már csak szavait őrizzük, még jobban szeretjük. És e szavak mindig velünk maradnak és modern kultúránk legtartósabb elemeinek fogjuk tekinteni őket. És boldogok vagyunk, hogy közöttünk lehetett, hogy olvashattuk és folyóiratunkban közölhattük őt, és hálásak vagyunk neki mindazért, amivel rövid életében megajándékozott bennünket.”

Ki az, akiről Iwaszkiewicz, mielőtt Charon ladikjába lépett volna, oly megindulással tudott szólni, mint hosszú életében senki másról? „Felebarátod” — mondaná az utolsó évek Edward Stachurája, aki neve és *énje* után az életéről is lemondott. „Ember-senki, ember-aki-ért, ember-aki-alkotó-állapot, ember-tett, ember-három, ember-most, ember-tény, ember-virág, ember-nap, ember-in-flagranti, ember-akinek-semmire-sincs-szüksége” — egészítené ki talán Szent Ferenc, Jézus, az ókori India filozófusainak sugallatára, s Laocénak a kínai nagyfalon végigfutó fényjeleire.

De ne mindjárt a beteg (?) lélek bölcs embere jelenjen meg előttünk, aki a „nem cselekvés tevékenységével él és a szavak nélküli tanítást valósítja meg”. A költő álljon elénk, akinek élete költészet, aki nem kiéli és kiméri, hanem megéli és átéli érzelmeit. Fehérizzásos pillanatokban papírra veti őket. De ha nem írna, akkor is költő lenne. És nem azért, mert *minden ember költő*, mint ezt *Minden költészet* (Wszystko jest poezja) című „elbeszélés-folyamában” oly meggyőző szépséggel kifejtette. Költő, mert bensejének minden rezdülését világgá és a világra tudja suga-

razni. Mint a nap. Melegíteni tud. A kavargó, rendeződő, forrongó és robbanó lírai érzelmek táplálják és szabadítják fel e belső „egyszemélyes” nap energiáit.

Számára a világ lírai rádöbbenések hatalmas összege — írja róla értő kritikusa *Henryk Bereza* — s a szó: e rádöbbenések megnevezése csupán. Csoda és a csoda megnevezésének kísérlete — mondhatnánk egyszerűbben. Ettől meghatódás a rádöbbenés. Ezért értékes minden pillanat, minden mozdulat, a világ minden rezzenete, jelensége, legyen az akár az új nap, akár a mozduló kéz látványa: „Egy új nap, Santa Polonia, de hány embert ismerek, és mennyi az ismeretlen, akinek életében már hosszú-hosszú napok és hetek, hosszú-hosszú hetek és hónapok, hosszú-hosszú hónapok és végestelen esztendők óta — egyetlen nap sem volt új. Reggel fölkelnek, és szívük nem dobog hevesebben, keblük sem feszül, vérük nem énekel, talpuk nem bizserog, és lábuk sem dobrogol türelmetlenül, mint galopp előtt a lovaké, hátukon nem borzonganak az áttetsző tollú, láthatatlan szárnyak, teopasis szárnyai, ó, szárnyak, nem villan szemük, szemhéjuk nem verdes, nem látják meg, vagy nem akarják meglátni a szemmel látható csodákat, kezüket nem emelik arcuk elé, nem mozdítják meg ujjukat, és nem ragadja meg őket a látvány, a kimondhatatlan, megrázó meghatottság.”

Stachura kitérülkodik a világnak, hogy befogadhassa a csodát. Úgy áll a nap alatt, mint anatómiai kézikönyvekben a bőrrétegétől megfosztott ember. Ruhája verőerek és idegszálak...

Végére is, milyen egyszerűnek tetszik: kitérülközni a világnak és leírni élményeinket. És kész a mű. Talán e csalóka látszat miatt annyi az utánzója. Esztétikai koordinátarendszerét valóban könnyű átvenni. Stachura számára a mindennapi lét adja meg az összetevőket, a megélt és átélt percek, órák, napok, hetek, hónapok, évek — (ilyen fontossági sorrendben) — alkotják élete eredőjét. És ezt megértve máris utánozhatatlan, mert nem lehet egy másik ember életét, megélt és átélt perceit, óráit, napjait, heteit, hónapjait, éveit lemásolni. Csupán a tartása, morális indulata, a világhoz, a világhoz való viszonya utánozható, de mindez csak akkor válhat alkotó erővé, ha az ember élni is tud velük és általuk. A Stachuraként élő ember nagyon védtelen, sebezhető és sérülékeny, emiatt egyszerre hiszékeny és bizalmatlan, elutasító és ragaszkodó, s végül — tudathasadásosan —: az önszemléletben kitérülköző, majd a halálát az élettel egybeötvöző.

Hirtelenjében összefoglaltuk Stachura életét. Akaratlanul. Talán mert megriadtunk attól az elénk villanó következtetéstől, hogy aki rátárul az eléje táruló világra, azaz élő életet akar élni, aki őszinte tisztasággal döbben rá a világ minden egyes természeti és emberi jelenségére, s aki a világ lélegzetét lélegzi be — annak szükségszerűen meg kell tébolyodnia...

Hol kezdődik hát Stachura költészete? Hol válik élete időben és térben költészetté? Franciaországban, ahová apja, Stanislaw elindult szerencsét próbálni, és — mint az *Éjszakai délután* (Nocne populudnie) című novellájában írja — harminc évet húzott le „baromként gürcölve a Lille környéki bányákban és később Delfinátában, Gamont és Perelli gyáraiban”? Lyon környéki szülővároskájában, Chervieu-ben az albán, olasz, görög, arab, lengyel emigránsok (vendégmunkások) szegény-negyedében, ahol gyermekké iperedett? Az észak-lengyelországi, kujáviai kis faluban, ahová 1948-ban repatriáltak, s ahol születése után tizenegy évvel új(ra) világra kellett jönnie, s egymagának kellett elviselnie a „páros kint”? És apja mostohává züllését. Ez tette annyira érzékennyé, hogy néhány év múlva a családi álságokat is képtelen volt elviselni? Tizenöt éves korában önként vállalta az árvaságot, s mint a mesében, elindult világgá, megkeresni a szeretett, hogy varázsfüvével begyógyítsa önmaga és embertársai sebeit. Élete utolsó hónapjaira került vissza édesanyjához — a vonatkerekek alól. „Szelíd lázadó voltam, a lehető legszelídebb, de szélsőséges. Én a végsőkig elmentem. Vajon nem nagyon messzire? Az emberi világ minden baját magamra akartam venni. És belebolondultam?” — írta halála előtt a *Megbékélni a világgal* (Pogodzic sie z swiatem) címmel közzétett naplójában.

Mennyit járta a világot. Milyen hosszú utat tett meg a szülői háztól a... vonat-

sínekig, a tébolydáig, a síríg. Gimnáziumba Ciechocinekben és Gdyniában járt, egyetemre Wrocławban, Lublinban és Varsóban. Hosszú hónapokat töltött az USA-ban, több mint egy évet Mexikóban. Volt Norvégiában és Szíriában, Magyarországon és Svájcban, Olaszországban és az NSZK-ban. Szülőhazájában, Franciaországban — többször is. És Lengyelországban — örökké úton. Életművének első és utolsó mondata is utazás tényét rögzíti. „Reggel érkeztem ebbe a nagy városba” — kezdi *Egy nap* (Jeden dzien) című novelláját, amellyel 1960-ban a *Twórczosc* lapjain prózaíróként bemutatkozott. Ugyancsak a *Twórczosc*-ban, de húsz évvel később megjelent, már főntebb idézett naplója így záródik: „Tegnap Fedeckí úrral a drewnicai kórházban voltunk a doktornőnél.”

E naplójában Stachura sokat panaszkodik a napra, hogy melegen süt, hogy perzsel a levegő, hogy fullasztó a hőség. Pedig minden korábbi írását beragyogja a nap. Az őszi, a téli, a tavaszi, a nyári. Beragyogja és átmelegíti. A nap Stachura tél-kabátja, vaskályhája, központi fűtése. A nap a gondviselés, a szeretet és a szerelem titokzatos jelképe is. Olyannyira, hogy ha egy-egy írása túlságosan napsütéses, azt már gyanúsnak is tartja: „Fölöttem és a vidék fölött szikrázik az ég. Kissé megfoghatatlan és titokzatos, ez a csaknem két hete tartó napsütés, ez a napfényes égbolt, olyannyira, hogy emögött valaminek lennie kell: valami szörnyű, villámlásos és diónyi jégdarabokat pergető zivatarnak” — fogalmazza meg riadalmát a *Fényes folyóparti napok* (Jasny pobyt nadrzeczny) című novellájában. A naphoz és a napról írt soráiból himnuszt lehetne összeállítani. Örökérvényű emberi himnuszt. Milyen döbbenetes a hasonlóság az akkád agyagtáblák napot dicsérő üzenete és Stachura idézett írásának napot köszöntő sorai között. Az akkád himnuszt így hangzik:

*Mi Urunk, ki eloszlatod a sötétséget
és megvilágítod az ember arcát,
kegyelmes isten vagy te;
főleggyenesíted a meghajoltat,
véded a gyöngét —
a föld fiai mindenütt a te fénylő orcádra tekintenek!
Jöttödkor
ugyanazon hang mozdul minden élő torkában,
s a fejek is egyféleképpen emelkednek,
amikor első sugárkévéid fölizzanak —
keltegedet mindenek örvendezve és ujjongva köszöntik.
Te vagy a távoli eget határára kibomló fény,
te vagy a föld peremén lobogó égi máglya —
ha csak reádpillantunk,
halandó szívünk belereszket!*

(Rákos Sándor fordítása)

És Stachura négyezer évvel később keletkezett himnusztöredéke? „A madarak énekelnek. Vérem énekel. Lábam énekel. Azelőtt semmi se volt. Íme a világ kezdete. A világ első napja. Az első nap első reggele. Én vagyok az első ember, e napos világ első romlatlan gyermeke. A madarak meg énekelnek, a vérem énekel és énekel a talpam is. És minden csupa éneklő harmónia. Mont-joie!”

És egy másik „töredék” az *Éjszakai délután* című novellából: „... a Napnak nem kell semmi. Csak nekünk kell mindig valami, magunktól, másoktól, a földtől, a levegőtől, a víztől, az erdtől, a növényektől, az állatoktól és leginkább a naptól. És a nap adakozó segít és milyen bőkezűen, milyen gazdagon épp, mert neki magának semmi sem kell, semmi segítség”. Néhány sorral odébb pedig kínálkozó az óhaj és a kérdés: „Mint a Nap olyannak, csupa fénynek, csupa ragyogásnak, csupa melegnek, csupa jóságának, csupa szeretetnek kell lenni — hogy bárkinek segíthessünk, nem úgy, ahogy segíteni szoktunk: esetlenül, kelletlenül, ügyetlenül, jelentéktelenül, lehetetlenül, eredménytelenül. De lehet-e az ember nap?” A napló tanul-

sága szerint Stachura élete utolsó évében megpróbál nap lenni: „Amikor kiadtam az *Elbeszéléseket* (Opowiadania) (második kiadás — K. I.), a *Sie* című elbeszéléskötetet, a *Sok tüzet és így tovább* című (gyűjteményes — K. I.) verseskötetet — írja naplójában — sok pénzt kerestem. Mindet szétosztogattam. Tapintatosan az öregek kezébe és zsebébe nyomtam, akikkel a tejivókban találkoztam, ahol étkeztem. Így és más-hogy majdnem százezer zlotyt osztogattam szét. Ezt csak azért mondom, hogy föltegyem a kérdést: épeszű dolog volt ez?

Amikor már nem volt pénzem, otthoni tárgyaimat és dolgaimat, ingeket, nadrágokat, kabátokat kezdtem elajándékozni, a két szép mexikói ponchót, a fényképezőgépet, a rádiót, még a brazil gitáromat is, és más apróságokat. Ismét csak azért mondom, hogy megkérdézzem: épeszű dolog volt ez?

Hol kezdődik az ép ész és hol a nem ép? Ez itt a kérdés. Hol kezdődik az elviselhető téboly, és hol az elviselhetetlen?”

Hogy is mondja Lao-ce, akinek *Az út és az erény könyvét* Stachura ekkor bibliaként forgatta? „Aki betömi (vágyainak) nyílását, aki bezárja (vágyainak) kapuját, az élete végéig nem fárad el.” Vajon nem épp fáradtságában menekült ebbe a filozófiába? Nem szenvedéseiben, halálfélelmében?

A szenvedés a haláltól való félelem — fogalmazta meg az *Éjszakai délutánban*: végigkíséri, meghatározza az ember életét. Minden naplementével kísért, minden napfelkeltenek árnyéka. Utolsó kötete, a *Fabula rasa* filozófiai eszmefuttatását nem számítva, minden írása a halállal való személyes küzdelmének megjelenítése. Életének utolsó szakaszáig azzal a szent elhatározással vívja a küzdelmet, hogy ő lesz a győztes. Ezt az eposzi küzdelmet szorítja műbe *A kertben tomboljon csak a sáska-had* (W ogrodzie niech hula szarancza) című poémája, két regénye, a *Teljes tündöklés* (Cala jaskrawosc), meg a *Szekercelárma* (Siekiereza), s az *El condor pasa* című elbeszélése. Ezt tartalmazzák versei, novellái, dalai, balladái. A művek ugyanakkor „az átkozott, de oly gyönyörű élet” kifejezései. Elemi létszükségletek diktálják e kettősséget. Éhség és jóllakottság, didergető hideg és testet, lelket cirógató meleg, ott-hontalanság és vetett ágy, az úzóttóság riadalma és a megbékélttség nyugalma ellenpontozzák írásait, teremtenek hangulati, poetikai feszültséget. A halállal vívott harc sok esetben azonos az elemi létszükségletek kielégítéséért folytatott küzdelemmel. Láthatatlan zászlaján József Attila emberi parancsa lángolna: ehess, ihass, ölelhess, alhass. (Több-e ez, mint a szabadság, egyenlőség, testvériség?) Cselekedeteit Stachura is a mindenséggel méri. Műveinek ez ad egyetemességet és tágasságot. Létmottója: SZÖRNYŰ ÉS CSODÁLATOS FESZÜLTSEGBEN ÉLNI MINDIG ÉS MINDEN PILLANATBAN. Más szóval: élő élettel élni.

Az 1969-ben megjelent *Teljes tündöklés* két főhőse, a két jóbarát, Edmund Szerucki és Witek egy gyógyüdülőben vállaltak idénymunkát: elizsaposodott dísztatav kellett kitisztítaniuk. Potegowa anyónál, a csodálatos asszonynál kaptak kvártélyt, akit Stachura balladában is megénekelt. A két vándort és Potegowa anyót áthatja egymás szeretete. Isten szelíden sugárzó szemének háromszögét alkotják. Csak az idő múlása kísért, a novemberi esők beálltáig végeznék a munkával és odébb kell állniuk. Persze, ami volt, azt már nem lehet semmissé tenni. Ami volt, az van és lesz. Ez ad erőt a halállal vívott küzdelemhez: „Mert hogyan szűnjek meg létezni, ha vagyok. Vagy itt van József Zelent — a villanyszerelő, akit, mint sasfiókot, tépett ki fészkeből az áram —, ez áll a sírján; ő, ha volt, talán azt jelenti, hogy nincs? Van. Volt, van és lesz. (...) Vagy az ismeretlen katona. Vagy mások, akiknek nincs márvány családi sírboltjuk, sem egyszerű keresztjük, sem emlékművük, szarkofágjuk, piramisuk, mauzóleumuk, mind, mind, akik voltak. Szívük megszűnt dobogni, de ők vannak. Mert voltak. A „lenni” alkalmazkodik hozzájuk. Azok — vagy az, aki az egyszerű és összetett időket: praesent, imperfectumot, perfectumot, plusquamperfectumot, futurum I-et, futurum II-t és a többi összetett igeidőt kigondolta, mind megfeledezett, mind aki volt, tehát van és lesz, mind megfeledezett egy örök ige-időről, az infinitívusról. A lét igéje így ragozódik: én lenni, te lenni, ő lenni, mi lenni, ti lenni, ők lenni. A mi meleg lélegzetünk, a mienk, akik megéltünk, és mind-

azok hideg lélegzete, akik éltek, összekeveredik, összecsókolózik és együtt lebeg a tér és idő kitaposott útjain és főútjain és valamennyi vad határösvényén. Ez a szél, az élet árama, Lili Pons.”

Stachura 1966-ban megjelent poémájához képest e műben már az élet kiiktat-hatatlan részét alkotja a halál. A teljes tündöklés fényét a dögön mászkáló zöld legyek villogása is erősíti. Szerucki még reménykedik, hogy legyőzi a halált, mint ahogy az álmon és az úgynevezett színes gyermekkoron is diadalmaskodott, de mint a kamasz, aki magában ismételteti, hogy nem fél, ő is a poémában (*A kertben tom-boljon csak a sáskahad*) megfogalmazott kihívással bátorítja magát:

*voltak akik megszülettek
voltak akik meghaltak
voltak olyanok is, akiknek mindez kevés volt*

*ó te napjaink és éjszakáink feudális úrnője
temetői menyét, utolsó izzadságunk habzsolója
tatárkisasszony, ki irigy mindenki jegyesére
víznek poshasztója, csábító kéjenc
pincegomba, mitikus méreg, örök méregkeverő
borgia nemzetség alapítója, gettó-múzsza, csonttorony
csontárkád, csontkapu, csontrozsa
romboló rozsda, türelmetlenség pálmája
pávafarokban megbújt sötét gépezet
félárbcra eresztett végzetes zászló
szikrák és tengeri lámpák eloltója, süket zúgás
te, aki leterítéd az érett gabonát
és a lány őszi vetést az ismeretlen szépet*

ki adott kezedbe éles fegyvert, te közönséges örült!

Szerucki és Witek csak a halál jelképét pusztítja el a felgyújtott és szakadékba taszított halottaskocsiban. A *Szekercelárma* főhősét, Janek Praderát nemcsak kísérti a halál, szédítő ködöt lehelve rá, le is győzi. Nem jut el Almafa Ágacskához a téli erdőből: „a ködbe nézett, anélkül, hogy valamiről is tudott volna, még azt se tudta, hogy pusztulásra van ítélve, a köd fogja fölzábalni a ködben, a ködben fog elmosódni, szétfolyni, megsemmisülni”. De már ott áll mögötte Michal Katny, mintegy jelezve és jelképezve, hogy a küzdelem, „a roham tovább tart”. A *Sie* elbeszéléseiben Michal Katny a narrátorfőhős. Ekkorra már megfordult játszma. A halál ismeri Katnyi lépéseit, mint Bergman filmjében a lovag megfejthetetlennek hitt kombinációját. Stachurát újra és újra kihívja a halál. Michal Katny egyre fáradtabb és erőtlenebb. Elpártol mellőle a testnek erőt adó munka és a léleknek tartást és szárnyalást adó szerelem. A jelzett két regény és az 1977 előtt megjelent elbeszélések az élet és a munka közé egyenlőségjelet tettek. A munka — páncél és fegyver volt a halállal vívott küzdelemben. Az volt a nő iránt érzett szeretet, szerelem, ragaszkodás is. A *Teljes tündöklés* női főhőse, Potegowa anyó, állandó részese a cselekménynek, a *Szekercelárma* női hőse, Almafa Ágacska szintén, de ő sohase jelenik meg a színen. Janek Pradera szerelmi vágyakozásában él: élő élettel él. E két regény, azt is mondhatjuk, a szeretetről és a munkáról szól: tehát a halál elleni küzdelemről. Írásunkat, úgy tetszhet, közepén kezdtük, amikor hangsúlyoztuk, hogy kifordított bensővel járta a világot, hogy élete költészet volt. Valóban, az utolsó esztendőket nem számítva, az év jelentős részét emberek között, kétkezi munkával töltötte. Mert az ember érdekelt, az ember munkája, ha dolgozott; az ember szerelme, ha szerelmes volt; az ember mámore, ha berúgott; az ember rettegése, ha félt; az ember öröme, ha boldog volt. Mindez csak akkor érdekelt, ha a tisztesség és tisztaság golycsa tapadt rá. Vallotta, hogy tisztességesnek, jónak lenni, jónak maradni az

ember számára sokkal izgalmasabb feladat, mint elfásulni, elaljasodni. Az aljasságnak nincsen mércéje, nincs fokozata. Az aljasságra Hamurabbi törvénykönyvének büntető szigora érvényes. Embernek maradni, ez a legnehezebb, legmagasztosabb dolog ezen a világon, mely hányszor, de hányszor embertelen.

Stachura esztétikai elvei egyben életelvek. Órá pontosan illik az elkoptatott formula: élete nyitott könyv. Mert egyetlen könyvet ír, egyetlen történetet tár elénk, egyetlen hőst árnyalnak tollvonásai: önmagát. „Megénekel” magatartása könnyen banálissá, nevetségessé, pózossá válhatnék, ha nyelve nem oly eredeti, erős és lírai-
lag nem oly hiteles. Az „ősforráshoz” nyúl, a köznyelvet, a közgondolkodás belső fordulatait avatja költészeté. Ezek, mint például *csodálatos tévutak, látványok látványja, új nap, ó, Santa Polonia* stb., minden írásának hangrobbanásait alkotják. Ahol kell, átveszi, érezteti a folyók vizének szelíd lüktetését, a havas szél rohamait, a kocsmai lármát, a szerelem visszafogott, felszakadó és perzselő lélegzetét, a téli levegő nyugalmát. Mondatait az elsőtől az utolsóig egyazon belső ritmus élte, ugyanaz a lírai feszültség fűti át. Komolyság és komorság, felszabadultság és béklyóztottság, szárnyaló csapongás és eredeti humor jellemzi.

Ez utóbbi teljességgel hiányzik a *Sie* novelláiból. Ez már Stachura utolsó csatája a halál ellen. Visszavonulás közben vívja. Igaz, ekkor születik legszebb elbeszélése, az *El condor pasa*. De ezt a művet már csak félig írja ő, Stachura, félig magától íródik. Lemond az egyes szám első személyről. És ez nem írói fogás, egy új életelv kezdete. A *sie* visszaható névmás a lengyel nyelvben bármelyik ige mellé odakerülhet. (A *Sie*-t tulajdonképpen *-ódik, ódik*-re kellene magyarra fordítani.) Erre a „fogásra” valószínűleg „mostoha-anyanyelvének”, a franciának a *se* visszaható névmása is bátoríthatta. Az *én* holtta nyilvánul Stachura nyelvi eszköztárában, filozófiai gondolkodásában. Nem írja le többé, hogy megyek (*ide*), csak azt, hogy menődik (*sie idzie*). A magyar alakkal szemben a lengyel *sie idzie* ráadásul nem tetszik olyan erőltetettnek, van némi eredeti íze is.) A gondoltam helyett (*myslalem*) a gondoltott (*sie myslalo*) nyer polgárjogot. A munka kikerül a „témák” közül, a szerelem is csak az álom határain belül lódog, mint távoli sarki fény. Az *Akarom (Pokocham ja, sila woli)* című novella egészen a „régii” Stachurát állítja elénk. Visszakerül helyére az *én*, elfoglalja helyét a szerelem? Igaz, csak az elképzelt, eszményi szerelem. Mintha Janek Pradera és a soha meg nem jelenő Almafa Ágacska beszélgetne róla. Azután megtudjuk, hogy mindez csak álom. Michal Katny eltéríthetetlen. Konokul halad a teljes üresség felé — Lao-ce előírása szerint. Mert ez a tökéletes gazdagság. Jegyzetei helyett az ő könyve, *Az út és az erény könyve* kerül tarisznyájába. Vándorlásai egyetlen célt szolgálnak — Lao-ce szavaival —: „Elérek a teljes ürességig, megőrzöm a rendíthetetlen nyugalmat, és minden dolog maga növekedik, én meg csak szemlélem visszatérésüket (kőrforgásukat). A gyökérhez való visszatérést nevezik nyugalomnak, erről pedig azt mondják: meghódolás a sors előtt. A meghódolás a sors előtt: állandóság.”

A *Szekercelármában* van egy jelenet: Janek Pradera a Mozgó Népkönyvtártól kikölcsönzött regénnyel a hóna alatt hazamegy. Vasárnap van. Begyűjt a kályhába, olvasni akar, de nem megy az olvasás: „Különbféle mondatok kezdtek keringeni a fejemben, ilyesfajták: visszafajtom könnyeimet; fűrge mint a vadállat; fabula rasa; visszafajtom könnyeimet; fűrge mint a vadállat; fabula rasa. Azután meg olyan mondatok jártak a fejemben: szalagod gyámkötésül szolgál nekem; szalagod gyámkötésül szolgál nekem; szalagod gyámkötésül szolgál nekem; sohase legyen akasztófakötelem; szalag, gyámkötés, kötél, szalag, kötél; visszafajtom könnyeimet, fabula rasa.” 1977-ben megszületik a *Fabula rasa*. Nem a *Szekercelárma* folytatása, amelynnek, mint hihető volt, majd Michal Katny lesz a főhőse, aki, elindul Janek Pradeáért a világ végére, a halál tengeréhez. A *Fabula rasának* nincs főhőse, helyesebben senki a főhőse, az Ember-senki. Az igazán fölszabadult ember, a halhatatlan, a legyilkolhatatlan, a végtelenül boldog. Az Ember-senki megszabadult *énjé*től, az ember és az emberiség legnagyobb ellenségétől, minden baj, minden háború okozójától. Az *én* mindenkitől elvált, elvált az Ember-senkitől is. Az *én* számára meg-

váltás a szenvedés. A szenvedésnek az a mélységes értelme, hogy utat teremt az Ember-senkihez. Íme, az Ember-senki válasza Stachurának az *Éjszakai délutánban* feltett kérdésére: „Miért szenved hát mindenki...?”

A *Fabula rasa* — Helena Zaworska tömör meghatározásával — a tudat katasztrofája. Az én elleni lázadás leírása, a megváltás vényének kitöltése. A mű alcíme: *Beszéd az egoizmusról* (Rzecz o egoizmie). Az *Ember-senki* beszélget az *Ember-én*-nel. Az Ember-senki, aki mindent ért, mindenre választ tud adni, az Ember-én, tudatának béklyózó volta miatt, semmit se ért, az Ember-senki válaszait se. A *Fabula rasa* ezáltal válik dialógussorrá: kérdésekből és a kérdésekre adott válaszokból áll. Ez utóbbiak struktúrája azonos — mindig az én kerül pellengérré:

„Mi a félelem?

— Te a saját éned vagy. Te vagy a félelem oka. És eredménye. Te vagy a félelem és az, aki fél.

— Miért félek?

— Magadat félted. Mindig magadat. Csak magadat.

— Magamat: rendben. De nem mindig magamat és nem csak magamat. Például a hozzám közel állókat is félted. Hogy semmi rossz ne érje őket. Őket félted és nem magamat.

— Magadat félted. Mindig magadat. Csak magadat. Nem félted a tőled távol állókat; a hozzád közeliakat félted, azokat, akik meghatározzák az életedet, akik az életedet alkotják. Őket félted, mert ha velük történik valami, veled is történik valami.”

Stachura leírja az Ember-senki állapotához vezető utat, a „módszert”. (Pontosabban: ezt nem Stachura írja, az Ember-senki diktálja neki.) Ezt ő is, akárcsak Lao-ce vagy Buddha, a szemlélődésben látja. *Leíródik*, hogy minden ember átesik egyszer az Ember-senki boldog, felszabadult állapotán — csecsemőkorában. Lao-ce szerint: „A bölcs ember félenken él az égalattiban, s az égalattiért együgyűvé lesz. Mindenki feszülten figyel szemével és fülével, de a bölcs ember mindent úgy érzékel, mint a csecsemő.”

Az *Íme* (Oto) című szöveg — utóirat a *Fabula rasához* — az Ember-senki lebegő, boldog állapotáról számol be: „Az ember-senki áttetsző és csendes, mint a levegő. Ha megszólal, olykor dörög. Hiszen a levegő hangja is a mennydörgés.” És egy másik, fontos kérdés: „Kihez hasonlít az Ember-senki? Az őrlűthöz, a szemfényvesztőhöz, a sétáló halálhoz.”

Naplójában Stachura így emlékszik vissza az Ember-senki két évére: „Két évvel ezelőtt, 1977 elején fájdalom nélkül elveszítettem mindent. Röviddel ezután új mindent kaptam. Ez majdnem két évig tartott.” És néhány sorral odébb: „Március végén és április első napjaiban egyre-másra estek velem a szörnyűségek.” Az Ember-senki nemcsak hasonlított a sétáló halálhoz, maga lett a sétáló halál. Stachura tudata megsérült az én-tudat és a senki-tudat satufejében. Egy áprilisi napon az Ember-senki elébe sétált a halálnak. Be akarta bizonyítani, hogy a halál is élet, hogy az Ember-senki halhatatlan, elpusztíthatatlan, hatalma van a világon. Nem vette, mert nem vehette észre, hogy az Ember-senki maga az álarcos halál, hogy az Ember-senki árnyéka lett a halálnak és a halál árnyéka az Ember-senkinek. Miért üldözte így a halál Edward Stachurát, aki lemondott nevééről és énjéről? Hogy a *Kertben tomboljon csak a sáskahad* gúnyos emberi kihívásáért fölmutassa neki Edmund Szerucki, Janek Pradera és Michal Katny véres fejét. És Potegowa anyóét és Almafa Ágacskaét is. És vonatsínekre ment az Ember-senki, a halál-ember.

„Az útés után éreztem, hogy a villanymozdony alá kerültem és azt, hogy míg meg nem állt, maga alatt vonszolt egy darabig. Nagyon fájt. Mintha minden pillanatot kitapinthatóan éreztem volna. És határozottan éreztem, hogy kezem-lábam kitékeredett, össze van kötözve, beleszavarodott a vasba. Meg voltam rémülve, de úgy, mintha nem futná rá az időmből. Arra gondoltam csak, hogy a lehető leggyorsabban szabaddá kell tennem magamat és ki kell kerülnöm a villanymozdony alól, mielőtt az még elindulna. Arról, hogy elindul és végez velem, meg voltam győződve. Meg

arról is, hogy minden ellenem fordult. A hang, amely az utóbbi néhány napon és éjszakán azt tett velem és a testemmel, amit akart, most, hogy a mozdony alatt feküdtem és minden erőmmel azon voltam, hogy kikerüljek onnan, franciául sut-togta nekem: „*Doucement: rien ne vaut la modération: doucement*”. Miközben ki-egyenesedtem, más hangot hallottam, valaki emberi hangját, aki a mozdony mellett kucorgott: »Ott van, mozog.« És más emberi hangokat. Meg voltam győződve, hogy ők az ellenség és mindjárt megölnék. Mindkét lábamat kiszabadítottam, a bal kezemet is, és mikor föl akartam támaszkodni a balra, hogy meneküljek a mozdony alól, éreztem, hogy a jobb kezem feje a kerék alá szorult. Mit tegyek? Kitépjem, otthagyjam a kezem fejét és gyorsan meneküljek, mert hallottam, hogy fölöttem dübörögni kezd a mozdony? A szemem mindvégig behunyva. Aztán másféle pokol vette kezdetét. Ellenségek kezébe kerültem, erősen fogtak, hogy átmenjen rajtam a vonat. Kitéptem magam, dobáltam testemet és fejemet, jobbra-balra, ahogy a fülemben levő hang parancsolta. Szörnyű volt. Csukott szememen át láttam a fejem mellett elsuhanó vonatok fényeit. Balra, jobbra.”

„Ismét elveszítettem mindent, de ezúttal leírhatatlanul fájdalmasan” — jegyezte meg naplójában. Az Ember-senki *semmivé* foszlott, de a ködből nem lépett elő Edward Stachura. Nem álltak pártjára az istenek; Edmund Szerucki, Janek Pradera, Michal Katny nem tudta őt felhozni a pokolból, hiszen épp őket ment oda megkeresni...

Naplójában — mint említettük — sokat panaszkodik a napra, hogy melegen süt, hogy perzsel a levegő, hogy fullasztó a hőség. Közömbös egykedvűséggel írja le, hogy minden nap egyforma. Nincs új nap. Az étel, a víz, a levegő nem nyeri vissza ízét. Élettelen életet él. Úgy tűnik, még visszakerülhet az emberek közé, de csak azok közé, akikről Janek Pradera így vallott a *Szekercelármában*: „Fölkelnék reggel, és a nap, amely velük együtt kel fel, számukra nem új nap, hanem folyvást ugyanaz, a tegnapi, tegnapelőtti, azelőtti, ősrégi, hosszú-hosszú hetek, hónapok és végestelen esztendőök óta húzódó, vonszolódó, a múltó idő távolodó messzeségébe vesző nap.” (...) „Ó, szíromfakadása beneditto elhalt virágának, hány embert ismertem, és mennyi az ismeretlen, akik élettelen életet éltek...” És Stachura nem akarja vállalni az élettelen életet, hiszen ezzel költészetét hamisítaná meg. Mert élete költészet és költészeté élet. Ha már megszűnt Nap lenni, ha megszűnt Edmund Szerucki és Janek Pradera és Michal Katny lenni, értelmetlen a szenvedés is. Megírja levelét; nekünk, az ittmaradottaknak... :

Meghalok

*bűneimért és ártatlanságomért,
a hiányért, melyet testem és lelkem
minden porcikájával érzek.*

*Az engemet, mint harsogó
és semmitmondó szavakkal teleírt újságot,
darabokra szaggató hiányért.*

*A lehetőségért, hogy a Névtelennel,
a Kimondhatatlannal, Ismeretlennel egyesüljek,
az új napért,*

*a csodálatos tévutakért,
a látványok látványáért,
a reális látomásért, az ypszilonra tett pontért,
a halál titkáért.*

*Félelemben, rettegésben és homlokom veritékében
az elvesztett evidenciákért,
az értelem elvesztett kulcsaiért.*

*A bizakodásnak azzal a csekélyke szikrájával,
hogy a holt mag gyümölcsöt ad.*

A magányos haldoklásért,
mert minden test holttest.
Mert nehéz, szörnyen és elviselhetetlenül.
Az átváltozás lehetőségéért,
az emberek boldogtalanságáért és a sajátoméért,
amelyet magamon és magamban hordok.

Mert mindez csak álomnak, rémálomnak tetszik,
Mert mindez valótlanáságnak tetszik,
Mert mindez abszurdnak tetszik.

Mert itt minden pusztul, rohad és nincs itt semmi, amit tartósnak mondhatnál,
a tartósság utáni vágyon kívül. Mert már nem evilágra való vagyok, és lehet,
hogy soha nem is voltam.

Mert úgy tetszik, hogy itt nincsen számomra menedék,
Mert már képtelen vagyok szeretni földi szerelemmel.

Mert noli me tangere.
Mert nagyon fáradt vagyok, leírhatatlanul kimerült.
Mert sokat szenvedtem, mert már — mégha tébolyultságomban is —
szó szerint és testileg keresztre feszítettek és ez szörnyen
fájt.

Mert az egész világot és az egész emberiséget meg akartam szabadítani a rossztól
és hogy ez nem történt meg, azért nem tudom magamat hibáztatni.

Mert úgy tetszik, hogy már semmi se marad utánam.
Mert nem érzem magam becsapottnak, ami inkább engedne létezni, mint
meghalni, létezni és keresni a bűnöst, lehet magamban?
De nem érzem magam becsapottnak.
Mert aki létezhet ezen a világon
— létezzen és én jó egészséget kívánok neki,
amikor pedig meg kell halnia — legyen könnyű a halála.

Mert, ami engem illet, megyek hozzád, pásztor Atyám
hogy talán ráleljek végre a kiérdemelt megnyugvásra,
úgy hiszem
kiérdemelt úgy hiszem
Mert még a téboly se kímélt meg.
Mert ez mind szörnyen fáj nekem.

Itthagylak,
Élet,
mert megállottam a kezdeteknél,
mert vonzott az Atya
és megállok majd a végen és nem izzelem a Halált.